

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ» В ПРАЦЯХ МИСЛИТЕЛІВ

Козинець О.Г.,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри
правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
юридичний факультет
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4760-7550

Костюченко Н.Д.,

студентка IV курсу групи КЮ-201, юридичний факультет
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Козинець О.Г., Костюченко Н.Д. Філософсько-правове осмислення категорії «гідність людини» в працях мислителів.

У статті досліджуються особливості філософсько-правової категорії «гідність людини». Зокрема, в рамках даного дослідження проаналізовано погляди античних мислителів, мислителів епохи Середньовіччя та Нового часу та відповідно наведено їх трактування категорії «гідність людини». В поглядах Аристотеля, Фоми Аквінського, Джаноццо Манетті, Томаса Гоббса, Джона Локка та Іммануїла Канта розкривається сутність, зміст та особливості гідності людини з різноманітних підходів. Але при цьому ці погляди доповнюють один одного і дозволяють чітко окреслити сутність категорії «гідність людини». При цьому визначено, що це не вичерпний перелік мислителів, які досліджують дану категорію, але в їх працях їй присвячено особливу увагу.

Особливу увагу приділено гідності людини як філософській і як правовій категорії, оскільки визначено, що спочатку «гідність людини» розглядалась як філософська категорія, а вже згодом вона розглядалась як правова категорія. Це стало наслідком закріплення категорії «гідність людини» в міжнародно-правових актах та актах національного законодавства, в тому числі й в Україні.

В процесі дослідження визначено, що гідність людини розглядається мислителями протягом багатьох тисячоліть, але при цьому за весь час існування даної категорії вона практично не еволюціонувала, що свідчить про сталість даної категорії. Це важливо з огляду на те, що людське суспільство дійшло до єдиного розуміння гідності людини, що особливо важливо для сучасного покоління.

Також у рамках даного дослідження розглянуто ознаки, які притаманні гідності людини. Зазначено, що ознаки гідності визнаються в різних

міжнародних правових актах та етичних кодексах та служать основою для розвитку правових та соціальних стандартів, спрямованих на захист гідності людини у всіх аспектах життя. Зроблено висновки та наведено власне трактування визначення поняття «гідність людини».

Ключові слова: гідність, людина, погляд, філософія, право, буття, життя, честь, повага.

Kozynets O.G., Kostyuchenko N.D. Philosophical and legal understanding of the category «human dignity» in the works of thinkers.

The scientific article examines the peculiarities of the philosophical and legal category "human dignity". In particular, within the framework of this study, the views of ancient thinkers, thinkers of the Middle Ages and the New Age were analyzed, and their interpretation of the category "human dignity" was given accordingly. In the views of Aristotle, Thomas Aquinas, Gianozzo Manetti, Thomas Hobbes, John Locke and Immanuel Kant, the essence, meaning and features of human dignity are revealed from various approaches. But at the same time, these views complement each other and allow us to clearly outline the essence of the "human dignity" category. At the same time, it is determined that this is not an exhaustive list of thinkers who research this category, but special attention is paid to it in their works.

Special attention is paid to human dignity as a philosophical and legal category, since it is determined that at first "human dignity" was considered as a philosophical category, and later it was considered as a legal category. This was a consequence of the establishment of the category "human dignity" in international legal acts and acts of national legislation, including in Ukraine.

The process of research, it was determined that human dignity has been considered by thinkers for

many millennia, but at the same time, during the entire existence of this category, it has practically not evolved, which indicates the stability of this category. This is important in view of the fact that human society has reached a unified understanding of human dignity, which is especially important for the modern generation.

Also, within the framework of this study, the signs inherent in human dignity were considered. Conclusions have been made and a proper interpretation of the definition of the concept of "human dignity" has been given.

Key words: dignity, person, view, philosophy, law, existence, life, honor, respect.

Постановка проблеми. У будь-які часи одним із фундаментальних питань у рамках не тільки філософії права, але й будь-яких гуманітарних наук постає питання розуміння «гідності людини». Актуальність даного питання зумовлена тим, що гідність людини фактично уособлює собою людину та її місце в соціумі. Не випадково стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тобто, фактично, Основний Закон нашої держави оперує категорією «гідність» поряд із категоріями «життя», «здоров'я», «честь», «недоторканність» і «безпека», а тому в будь-якому випадку гідність відноситься до ключових категорій, які уособлюють людську природу. Крім того, гідність людини як правова категорія неодноразово зустрічається як у міжнародно-правових актах, так і в актах національного законодавства, зокрема в Цивільному кодексі України в контексті регулювання особистих немайнових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика гідності людини є предметом активних наукових досліджень у різних галузях права, в тому числі й філософії права. Так, відмічаємо, що окремі питання даної проблематики досліджували: Аристотель, Аквінський Ф., Вдовиченко С., Габермас Ю., Гоббс Т., Грищук О., Кант І., Колодій А., Надольний І., Падафет Ю., Шишкіна Е. Однак, це не вичерпний перелік дослідників, а тому попри це вказана проблематика залишається надзвичайно актуальною й понині.

Метою дослідження є аналіз філософсько-правового осмислення категорії «гідність» людини в працях мислителів.

Виклад основного матеріалу. Поняття гідності людини є фундаментальним і важливим елементом у сучасному правозахисному та морально-етичному полі. Гідність людини визначається як невід'ємне право кожної особи на повагу, шанування та відношення з повагою незалежно від її статусу, походження, віросповідання, раси, статі, віку або інших характеристик.

Варто зазначити, що категорія гідності формується на самих ранніх етапах становлення цивілізації. Зокрема, певні моделі поведінки представників еліти почали формуватися разом із виникненням соціальної диференціації в суспільстві. Результатом цього процесу стало закріплення в свідомості суспільства уявлень про високу гідність еліти та одночасно про поведінку представників нижчих верств суспільства, які позбавлені гідності. Від еліти очікували позитивних якостей (хоробрості, щедрості тощо), а нагородою за гідну поведінку були почесні, повага, гідність. У свою чергу, людей із найнижчих верств суспільства навпаки звинувачували в грубості або підлесливості, а ставлення еліти до незначних людей було підкреслено негативним, а якщо ті не бажали «знати свого місця», то й образливим [1, с. 37].

Особливу увагу гідності приділяв у своїх дослідженнях Аристотель. Так, гідність для Аристотеля – це нормативне поняття, що накладає на тих, хто нею володіє, обов'язки вести себе відповідно. Вільна людина не повинна лестити тиранам, багатий – скупитися, благородний – прислужувати тощо. Тобто, вміння вести себе відповідно до свого становища, Аристотель вважав важливою моральною якістю, яку визначав як гідність: «почуття власної гідності – це середина між власною честью та підлабузництвом. Вона проявляється при взаємному спілкуванні людей. Примхливий такий, що не здатний ні спілкуватися, ні розмовляти з будь-ким. Саме ім'я, вірогідно, вказує на його характер: норовливий – це як би подобається сам собі і задоволений самим собою. А підлабузник – це вмє спілкуватися з усіма, всляко, всюди. Ні той, ні інший не гідний. Гідний той, у кого є почуття власної гідності; як середній між ними, він спілкується не з будь-ким без розбору, а з гідними і не цурається всіх, але входить у спілкування з гідними» [2, с. 107].

Гідність, таким чином, має дві сторони: оціночну і нормативну. В контексті оціночного поняття гідність передбачає, що хтось має високу соціальну цінність і при цьому поводить так, щоб цю цінність не скомпрометувати. У другому випадку правильно говорити про почуття власної гідності – про самоповагу людини, усвідомлення ним своєї цінності. Оскільки мова йде про нормативне представлення гідності, то почуття власної гідності підкріплено відповідними позитивними та негативними соціальними санкціями: якщо поведінка людини визнається оточуючими гідною, до нього ставляться з повагою і пошаною, в іншому випадку – з презирством або обуренням.

На думку Аристотеля, потенційно гідністю володіє кожна розумна людина, що вмє стримувати свої пристрасті та активно бере участь у суспільному житті. Однак, насправді деякі люди позбавлені гідності (наприклад, «раби за своєю

природою»). Тому гідним, скоріше, буде людина вільна, матеріально забезпечена, благородного походження, що має заслуги перед суспільством. Однак і така людина може виявитися не гідною займаного місця в суспільстві, якщо вона буде дискредитувати себе неналежною поведінкою. Тобто, гідність у цьому сенсі передбачає прагнення людини до соціального і морального ідеалу. Гідною людина стає в тому випадку, коли вона, набуваючи певне високе положення в суспільстві (або маючи його спочатку), веде себе відповідним чином [3, с. 179-180].

У подальшому особливо важливе значення становлення права на людську гідність пов'язується із його релігійними та морально-етичними засадами. Щоправда, при цьому, Ю. Габермас заперечує вирішальний вплив релігії, етики та моралі на право виходячи із принципів світоглядного плюралізму [4, с. 81].

Проте, вказаний підхід на думку вітчизняного конституціоналіста С.Вдовіченка, не є бездоганим, оскільки світ може змінювати знання про себе, але це не може бути підставою для заперечення деяких істин, що є вічними для людства та при цьому, потребують не скасування, а більш глибокого вивчення [5, с. 57].

Варто також зазначити, що середньовічні богослови визначали особистість як істоту, наділену природною і моральною гідністю. Проте, характер людської гідності спочатку викликав безліч питань. Дається вона від народження або виникає після хрещення? Чи не веде грішне життя до втрати гідності? Що є визначальним у людині: його гріховність або гідність? Біблійні тексти не містять прямих відсилань до гідності як моральної категорії, тому богослови пропонують різні відповіді на ці питання. Такі філософські погляди на специфіку гідності людини знайшли відображення в ранньому християнстві, яке трансформувало їх в інтерсуб'єктивність і міжособистісне поняття відносин між Богом і людиною [6, с. 171].

Отже, можемо констатувати, що людську гідність досить часто пов'язували із релігійністю людини. Філософом, який безпосередньо досліджував не тільки проблеми релігії, але й окремі аспекти гідності людини із позицій теології є видатний середньовічний теолог Фома Аквінський, який по праву залишив вагомий слід в історії не тільки богослов'я, але й філософії, права тощо.

Фома Аквінський вважав, що людська особистість є «найблагородніша» в усій розумній природі. Ґрунтуючись на античних ідеях природного права, вищезазначений теолог стверджував, що мета держави – це забезпечення умов для гідного життя людини. При цьому, Фома Аквінський вважав, що природний закон наказує поважати гідність людей, а кожна людина володіє не тільки божественною за своїм першоджерелом гідністю,

але й відповідно має природне право на гідність.

Також потрібно зазначити, що Фома Аквінський слушно вважав, що гідність притаманна людині від народження та заснована на її перевазі над тваринами, однак людина позбавляється гідності, якщо вона поводить ірраціонально та аморально, тобто опускається до тваринного стану [7, с. 109-110].

У подальшому, потрібно зазначити, що в епоху Відродження проблема гідності людини стала однією з головних проблем філософії права. Французькі просвітники та інші мислителі пов'язують категорію «гідність» із відчуттям людиною свободи, із вільним задоволенням особистих інтересів при розумному задоволенні загального блага для всіх людей [8, с. 31].

Зокрема, ідея людської гідності виявляється в центрі уваги філософії. Дж. Манетті. Він полемізує із уявленнями про його гріховну природу людини. Гідність людини – це відповідно краса, благородство і мудрість природи людини, а для неї представляються достатньою підставою для визнання переваги людини над іншими творіннями Бога і неминучості загального порятунку. В зв'язку з вищезазначеним Дж. Манетті слушно вказував, що це природа, яку Бог створив настільки прекрасна, настільки благородна і настільки мудра, а також настільки багата, настільки гідна і настільки могутня, нарешті, настільки щаслива і настільки блаженна, було всього досить для її повного та у всіх відносинах абсолютної досконалості, за винятком хіба лише того, щоб вона шляхом змішування з самою божественністю не тільки з'єдналася в тій особистості Христа з божественною особистістю, але також стала єдиною з божественною природою і за допомогою цього стала, якщо завгодно, винятковою. Це, як відомо, було дано, віддана і призначена не ангелам, не будь-якій іншій істоті, а тільки людині [9, с. 139].

Разом з тим, аналізуючи гідність людини потрібно звернути увагу на погляди й інших видатних мислителів, зокрема Т. Гоббса, Дж. Локка та І. Канта.

Так, наприклад, Т. Гоббс визначав гідність як суспільну цінність людини: «гідність – це та ціна, яка дається людині державою. І ця ціна виражається в даруванні військових, суддівських, державних посад або імен та титулів, введених як відмінна риса такої ціни» [10, с. 133]. Таким чином, потрібно констатувати, що за Т. Гоббсом джерелом гідності представлена не свобода, а безпосередньо влада.

У свою чергу, Дж. Локк вказував, що гідною людиною є не та, яка беззаперечно кориться наказам суверенної влади, а здатна виділити серед відповідних наказів акти, що посягають на невід'ємні природні права індивіда, і не коритися таким розпорядженням, часом навіть

чинячи опір суверенній владі. Таким чином, потрібно констатувати, що за Дж. Локком, право на життя і володіння майном, свободу й рівність людина не відчужує нікому і за жодних обставин. Ці не відчужувані цінності – остаточні межі влади і дій держави, переступати які їй заборонено. Саме в цьому і проявляється гідність людини [11, с. 91].

Звернемо увагу, що для І. Канта гідність людини як істоти, що безпосередньо володіє від природи моральністю та розумом, нічим незамінною внутрішньою цінністю, полягає в добровільному встановленні для себе самого морального закону, чинного однаково для всіх. Людина, незважаючи на те, що вона має волю, пов'язану рамками цього морального закону, що не дозволяє йому ні в собі, ні в кому іншому бачити річ або засіб для досягнення мети. Несумісні з гідністю людини, на думку І. Канта, зловмисний наклеп, зарозумілість, брехня, скупість, раболіпство тощо [12, с. 115].

Це не вичерпний перелік мислителів, які досліджували категорію «гідність людини». Однак саме в їх дослідженнях найбільш ґрунтовно розкривається сутність даної категорії.

Також, аналізуючи дане поняття, потрібно звернути увагу на його ознаки. Так, ознаками гідності людини є:

- недоторканість. Гідність передбачає, що кожна людина має право на фізичну та психологічну недоторканість. Це означає заборону будь-якого насильства, тиску або образи;

- свобода та автономія. Гідність включає право на особисту свободу та автономію. Людина має право на власний вибір, включаючи свободу вираження своїх думок і переконань;

- рівність. Кожна людина має право на рівний статус. Всі рівні перед законом. Різниця в статусі, расі, віросповіданні, статі або інших характеристиках не повинна призводити до дискримінації;

- повага і гідність у міжособистих відносинах. Гідність вимагає поваги до інших і ставлення до них з повагою та розумінням;

- соціальна справедливість. Гідність включає право на адекватну соціальну підтримку та можливість жити в гідних соціальних умовах;

- заборона покарань, що принижують гідність. Гідність вимагає, щоб покарання і суспільні заходи не принижували або не порушували гідність особи;

- медична етика. Гідність пацієнта включає право на інформований вибір щодо свого лікування та захист від ненасильницького медичного втручання;

- гідність у старості та недієздатність. Гідність має бути захищеною навіть у старості та у випадках, коли людина втратила здатність до самостійного прийняття рішень.

Ці ознаки гідності визнаються в різних міжнародних правових актах та етичних кодексах та служать основою для розвитку правових та соціальних стандартів, спрямованих на захист гідності людини у всіх аспектах життя.

Відповідно до Преамбули Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. саме людська гідність виступає джерелом прав людини і тому нерозривно пов'язана з ними [13]. Через пізнання суті людської гідності, поєднаної з такими соціально-правовими феноменами, як свобода, справедливість, рівність, треба підходити до розуміння природи інших прав людини і розкриття їх юридичного змісту. Таким чином, філософсько-правова природа цього явища обумовлює формування поглядів на невідчужуване, природне право людини на повагу до своєї гідності. Тобто, практично, бачення глибинної суті людської гідності можливе не лише через розуміння норм моралі або етики, а й завдяки її трактуванню як цінності у праві. Саме тому, така можливість з'являється у зв'язку із закріпленням поняття «гідність» у конституціях і законах різних держав та пов'язана із судовим тлумаченням відповідних положень [14, с. 107]. Тобто, внаслідок поглядів мислителів щодо гідності людини досліджувана категорія перейшла в площину міжнародного права і національного законодавства.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що поняття людської гідності – це одне із найбільш часто використовуваних у сучасній політичній, філософській та юридичній думці, що підтверджується тим, що дану категорію розглядають дослідники протягом існування цивілізації. При цьому категорія «гідність людини» не втрачає своєї актуальності з часів Аристотеля і до сьогодні. Враховуючи погляди вчених, можемо зробити висновок, що гідність людини – це філософсько-правова категорія, яка визначає найвищу соціальну цінність людини для суспільства з огляду на її моральні, духовні, природні якості, відображає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості. При чому, категорія «гідність людини» не еволюціонувала протягом тисячоліть, а залишається сталою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грищук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
2. Віхи з історії античної естетики: Збірник. Серія: Пам'ятки естетичної думки. Київ: Мистецтво, 1988. 286 с.
3. Арістотель. Нікомахова етика. Αριστοτέλους. Νῆικα Νικομαχεῖα. Пер. В. Ставнюка. Київ: Акваілон-Плюс, 2002. 480 с.

4. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Пер. з нім. А. Дахній; наук. ред. Б. Поляруш. Львів: Астролябія, 2005. 416 с.
5. Вдовіченко С. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 55-62.
6. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 332 с.
7. Аквінський Фома. Сума теології. Київ. Ніка-центр. 2013. 640 с.
8. Падафет Ю.Г. Гідність людини як ключова державноуправлінська цінність. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 2. С. 29-35.
9. Філософія: Навчальний посібник. За ред. І.Ф.Надольного. Київ: Вікар, 1997. 584 с.
10. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Переклад з англійської: Ростислав Димерець, Володимир Єрмоленко, Наталя Іванова, Євген Мірошніченко, Тетяна Олійник; передмова та примітки: Тамара Польська та Віктор Малахов. Київ : «Дух і літера», 2000. 600 с.
11. Локк Дж. Два трактати про правління; пер. Павло Содомора Київ: Наш Формат, 2020. 312 с.
12. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Stuttgart, 2008. 380 s.
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 24.09.2023).
14. Шишкіна Е. Людська гідність у контексті конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 105-111.